

Həmidə Şirinova
ADU

İBTİDAI TƏHSİL PİLLƏSİNDƏ ŞAĞIRDLƏRDƏ İNGİLİS DİLİNDƏ DİALOJİ NİTQ BACARIQLARININ YARADILMASINA DAİR

Açar sözlər: *tədris mərhələləri, dialoji nitq bacarıqları, kommunikativ bacarıqların yaradılması*

Keywords: *stages of teaching, dialogic speech skills, formation of communicative skills*

Ключевые слова: *стадии обучения, диалогические речевые умения, формирование коммуникативных умений*

Müasir təhsil sistemi orta məktəb şagirdlərinin kommunikativ səriştələrinin artırılmasını tələb edir. “Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları” adlı sənəddə göstərilir ki, xarici dildə kommunikativ səriştənin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi onun tərkib hissələrində, yəni nitq ünsiyyəti prosesində kommunikativ bacarıqların inkişaf etdirilməsi, kommunikativ məqsədlər üçün dialoji bacarıqların ibtidai təhsil pilləsində yaradılması, sosiomədəni səriştənin formalaşdırılması üçün ingilisdilli ölkələrin xüsusiyyətləri barədə biliklərin genişləndirilməsi, vətəninin və dili öyrənilən ölkələrin mədəniyyətində ümumi və spesifik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək bacarığının yaradılması sahələrində özünü göstərir [2, s.8]. Həmin sənəddə şəxsiyyətin fərqli mədəniyyət nümayəndələri ilə ünsiyyət qurmaq, başqa ölkələrin şagirdləri ilə qarşılıqlı anlaşma və səmərəli dialoq təşkil etmək bacarığı kimi şəxsi keyfiyyətlərə önəm verilir.

Metodik ədəbiyyatla tanışlıq göstərir ki, kommunikativ səriştə xarici dilə yiyələnmə prosesində vacib amil kimi çıxış edir və dialoji nitq ünsiyyəti kommunikasiya vasitəsi kimi əsas götürülür (G.C.Hüseynzadə, D.A.İsmayılova, A.O.Osmanzadə, C.Harmer, Penni Ur və b.). Kommunikativ səriştənin əsasını kommunikativ bacarıqlar təşkil edir və onlar dialoji ünsiyyət vasitəsi ilə inkişaf etdirilir.

Ünsiyyət insanlar arasında təmasın yaranması və inkişafı prosesi kimi meydana çıxır. Təbiəti etibarlı ilə ünsiyyət dialoji xarakter daşıyır, ikitərəfli prosesdə iki və daha çox insanın münasibətlərini aydınlaşdırır. Bu prosesin nəticəsi olaraq yeni biliklər, fikirlər, hisslər, nitq intensivləri yaranır. Sonra bunlar kommunikasiya prosesində iştirak edənlərə öz təsirini göstərir, onların bir-birinə qarşılıqlı və özlərinə olan şəxsi münasibətləri dəyişir. Dialoji nitq ikitərəfli proses kimi xarakterizə olunur və nitq fəaliyyətinin iki növünün – danışıq və eşidib-anlamanın funksiyalarını yerinə yetirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dialoji nitqin əsas xüsusiyyəti onun müəyyən şəraitlə və ya obyektə bağlı olmasıdır. Bu mənada o, situativ səciyyə daşıyır, söhbətin obyektinə dəyişən kimi dialoqun istiqaməti və xarakteri də dəyişir. Dialoji nitq zamanı həmsöhbət deyilənlərə öz münasibətini spontan olaraq linqvistik, paralingvistik (təbəssüm, tərs baxış, mimika, əl və bədənin ifadəli hərəkətləri) və ekstralingvistik (poza, başqa adama yaxınlaşma, ondan uzaqlaşma, replikalara

biganəlik və s.) vasitələrlə bildirir. Başqa sözlə, insanlar ünsiyyət prosesində həyat və fəaliyyətləri üçün zəruri olan informasiya mübadiləsini həyata keçirirlər. Əldə olunan məlumatların kollektiv xarakterli olması və onların həmsöhbətlər tərəfindən müxtəlif cür qiymətləndirilməsi də dialoji nitq üçün səciyyəvidir.

İbtidai təhsil pilləsində dialoji ünsiyyət prosesində «temporal sözləmə rejimi» (D.Nunan) nitqin spontan əlaməti ilə bağlıdır. Bir qayda olaraq, aşağı sinif şagirdlərinin real situasiyalarda duyğu və fikirlərini dilə gətirmək üçün istifadə etdikləri dil vasitələrinin seçilməsi (məsələn, müxtəlif növ sualların tərtibi və onlara cavab verərkən istifadə olunan söz bazası), danışıqın davam etdirilməsi üçün vaxt azlığı ingilis dili üzrə zəruri bacarıqların yaradılmasını tələb edir.

Dialoji nitqin situativ xarakteri onunla şərtlənir ki, ünsiyyət prosesində şagirdlərin hər biri özünəməxsus, sosial cəhətdən müəyyən olmuş rola malikdir (müəllim və şagird, şagird və şagird, şagird və bütün qrup şagirdləri). Məsələ ilə bağlı bəzi tədqiqatçıların (E.İ.Passov, S.F.Şatılov, M.L.Vaysburd) fikirlərini [6, s.75] bölüşərək, hesab edirik ki, ingilis dili dərslərində (III-IV siniflər) nitq situasiyası təlim nitq situasiyası xarakteri daşıyır. Təlim xarakterli dialoji ünsiyyət təlim situasiyalarında həyata keçirilir və dialoqlar əsaslı çalışmaların təşkilinə yardımçı olan əsas amil kimi çıxış edir. Bu zaman dialoji nitq bacarığının bütün komponentlərinin formalaşması üçün zəmin yaranır.

İbtidai təhsil pilləsində ingilis dili dərslərində təlim xarakterli dialoji ünsiyyət xüsusi fəaliyyət növü olmaqla, hər şeydən əvvəl onunla şərtlənir ki, o, xüsusi təlim şəraitində baş verir və əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim kommunikativliyi yarada bilir.

Tədrisin aşağı mərhələsində ingilis dilində dialoji ünsiyyətin səmərəli həyata keçirilməsi üçün bacarıqlar strukturunda bəzi komponentləri qeyd etmək olar. Birincisi əməliyyat komponenti adlanır və o, linqvistik əməliyyatların tətbiqini labüd edir. İkinci komponent müəyyən situasiyanın tələb etdiyi motivasiya əsasında motivlərin müəyyənləşdirilməsi, nitqin törənməsi və qavranılması üçün xarakterikdir, çünki onsuz nitq fəaliyyəti mümkün olmur. Üçüncü komponent kommunikativ səciyyə daşıyır, konkret situasiya orientirlərinə əsaslanır (şəraitin qiymətləndirilməsi, həmsöhbətin müəyyənləşdirilməsi) və nitq axarını təşkil edir. Dördüncü komponent subyektin müxtəlif əməliyyatları (nitq-fikri, qavrayış və s.) həyata keçirməsi üçün lazım olan intellektual qabiliyyətlərdir. Danışıqın formal və məzmun cəhətlərini müəyyənləşdirən məhz belə əməliyyatlardır.

İbtidai təhsil pilləsində ingilis dilinin tədrisində normaya uyğun dialoji nitq bacarığını elementar nitq bacarığından fərqləndirmək məqsədəuyğun olardı. Elementar dialoji nitq bacarığı dedikdə, həmsöhbətlə ünsiyyət prosesində müxtəlif fikirlərin ifadəsi üçün istifadə edilə bilən məhdud əhatəli dil vasitələrindən yararlanma nəzərdə tutulur. Bu proses müxtəlif səviyyəli xarakter daşıyır. Ünsiyyətin strukturu qeyd olunan bütün komponentləri əhatə edir, lakin müxtəlif şərait və tədris mərhələsi üçün müxtəlif olur.

M.L.Vaysburd göstərir ki, öyrənilən dildə dialoji nitq üzrə elementar bacarıqlar öz inkişafı prosesində müəyyən dərslər sistemində üç səviyyədə formalaşır [6, s.77]. Bu zaman aşağı, orta və yuxarı səviyyəli dialoji nitq bacarıqları fərqləndirilir. Onlar əsasən nitq əməliyyatları və fəaliyyətləri diapazonunun təyin edilmə-

si, onların möhkəmliyi, ümumiləşdirici, hərəki və tam olması xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşir.

G.C.Hüseynzadə xarici dil öyrənənlərin nitq vərdişlərinin inkişafına kömək məqsədi ilə onlara tədrisin mərhələlərindən və vəzifələrindən asılı olaraq autentik dialoqların təqdimatını tövsiyə edir [7, s.248]. Eyni zamanda dilöyrənənlərin özlərinin dialoji nitq formasına cəlb olunması amili də qeyd olunur. Müəllif göstərir ki, həmin dialoqlar dilöyrənənlərin bir-birini yaxşı tanımaq, informasiya mübadiləsi aparmaq, müxtəlif növ diskusiyalarda iştirak etmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. G.C.Hüseynzadə yazır: “Диалогическая речевая деятельность предполагает не только лингвистического корректность, но также адекватное использование лингвистических форм и речевых структур в том или ином конкретном социальном контексте” [7, s.250]. Deməli, ibtidai təhsil pilləsində də aşağı sinif şagirdlərinin müxtəlif məzmunlu və xarakterli dialoq nümunələri ilə tanış olmaları məqsədəuyğundur. Bu fikrin əsasında belə bir fakt dayanır ki, kontekstləşdirilmiş dialoqlar ingilis dilində linqvistik hadisələrin funksiyaları, anlayışları və formalarının qarşılıqlı tərzdə ifadə olunmasına şərait yaradır.

Müasir ingilis dili üzrə dialoji nitqin tədrisinə dair xüsusi tədqiqat aparmış D.İsmayılova göstərir ki, həmin prosesdə nitq materialının kommunikativ təşkili dialoji nitqin tədrisinin birinci prinsipidir [8, s.34]. O, qeyd edir ki, dialoji nitqin kommunikativ istiqamətliyi ingilis dilinin qrammatik sisteminin öyrənilməsi üçün başlıca stimül və amildir. Belə ki, nitq materialının kommunikativ təşkili onun məntiqi strukturuna əsaslanır. Xarici dildə dialoji nitqin tədrisi üçün nitq materialının kommunikativ yönümlü təşkili dialoqun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri olan replikaların əvəzlənməsi ilə xarakterizə olunur. Replikaların qarşılıqlı təsirinin vacib struktur-semantik növlərinə sual və cavab, sual və əks sual, məlumat və sual, məlumat və əks məlumat kimi tiplər daxildir. Bunların tədrisin aşağı mərhələsində dialoji nitqin tədrisi prosesində işlək xarakter alması məqsədəuyğun fəaliyyətin əsasını təşkil edir.

Tədrisin aşağı mərhələsində xarici dil üzrə ilkin bacarıqların yaradılması problemi ilə yaxından məşğul olan D.Nunan göstərir ki, “danışiq bacarığının yaradılmasının əsasını danışiq strukturları (modelləri) təşkil edir” [5, s.41]. Danışiq prosesində öyrənilən dil materialları müəyyən zaman kəsiyində düzgün strukturların tətbiqi ilə nəticələnir. Aşağı sinif şagirdləri sual verməyi, şəxsi fikirlərini ifadə etmək üçün suallara dolğun cavab verməyi öyrənirlər. Həmin prosesin özü, yəni müəyyən dialoji strukturlara yiyələnmə mənimsənilmiş dil materialları ilə yeni təqdim olunanlar arasında əlaqə yaratmağa imkan yaradır, biliklərin əldə edilməsi mərhələləri arasında keçid yaratmağa kömək edir, məşq etmə fəaliyyətinə yardımçı olur, dərsləkdə verilmiş çalışmaları çox vaxt və enerji sərf etmədən düzgün yerinə yetirməyə əsas yaradır.

Yuxarıda deyilənlərdən aydın olur ki, ingilis dilində təlim xarakterli dialoji ünsiyyəti real (təbii) ünsiyyət prosesi ilə eyniləşdirmək olmaz. Bunlar arasında yalnız qismən oxşarlıq mümkündür. Qeyd edilməlidir ki, bu oxşarlığı nəzərə almaq lazımdır, əks təqdirdə ingilis dilində şagirdlərin nitq fəaliyyətinə yiyələnmə məqsədinə nail olmaq mümkün olmaz. Bu səbəbdən ibtidai təhsil pilləsində şagirdlərə ingilis dilində dialoji ünsiyyətin tədrisində kommunikativ prinsipdən

deyil, təlim xarakterli kommunikativlikdən bəhrələnmək üçün xeyrinə olardı, çünki, o, didaktik məqsədlər üçün həyata keçirilir, şərti xarakter daşıyır, təlim və kommunikativ fəaliyyət növlərinin sintezi kimi xarakterizə olunur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Bakı, 2013.
2. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, Təhsil, 2008.
3. Ümumi təhsilin fənn standartları (I-XI siniflər). Bakı, 2012.
4. Halliwell S. Teaching English in the primary classroom. Harlow: Longman, 2009, 116p.
5. Nunan D. Designing tasks for the communicative classroom. Cambridge University Press, 1989.
6. Вайсбурд М.Л. Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке. Обнинск: Титул, 2001.
7. Гусейнзаде Г.Дж. Обучение речевой коммуникации на иностранном языке. Баку, Мутарджим, 2001, 316с.
8. Исмаилова Д.А. Методика обучения диалогической речи современного английского языка на начальных курсах языковых вузов (I и II курсы). Баку, Мутарджим, 2002, 212с.

Summary

Some features of dialogic speech skill formation in English for primary school students

The article deals with some features of speaking skills of young learners in English and various approaches are analyzed.

Резюме

Некоторые особенности формирования диалогического речевого умений школьников младших классов в английском языке

Статья посвящена некоторым свойствам формированию диалогической речевой умений у школьников младших классов в английском языке и рассматриваются различные подходы по проблеме.

*Rəyçi: ped.f.d., dos. Ə.Şirəliyev
ADU-nun Linqvodidaktika kafedrasının
07.12.2016-cı il tarixli iclasının
05 sayılı protokolundan çıxarış.*

Daxil olma tarixi: 15.12.2016